

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
13

HELSINKI 2001

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2001

Uno Ullberg

VIIPURI – poikkileikkaus

Tunnettu oppinut, turkulaisprofessori Wexionius-Gyldenstolpe kirjoitti joskus 1650-luvulla runossaan:

“Wiburgo nullum Mars Merciriusve probatum
Ad sua sacra magis duceret esse locum.”

Se tarkoittaa, etteivät Mars ja Mercuriuskaan olisi pitäneet mitään muuta paikkaa Viipuria soveliaampana pyhäkölleen. Luonnehdinta on satuttava yhä meidän päivinämme.

Vuoksen vedet olivat aikaisemmin laskeneet myös Viipurinlahteen, ja karjalaiset tulivat tätä vesireittiä rannikolle käymään kauppaa ja kalastamaan, mutta ajan tavan mukaan harjoittamaan myös merirosvousta. Tällöin he ottivat usein yhteen “idäntiellä” olleiden viikinkien kanssa. Jokisuun lähistölle syntyi suojainen satamapaikka, ja täältä, luultavasti Monrepos’n puiston ikivanhan lähteen tienoilta meidän on etsittävä ensimmäisen vaatimattoman kauppayhteisön alkusijoja. Ruotsalaisten vallattua kahdella ristiretkellä huomattavia osia maasta ja Novgorodin tukemien karjalaisten tehtyä liikenteen Suomenlahdella epävarmaksi ja rajaseudut rauhattomiksi ei naapurien yhteenottoa voitu ajan mittaan enää välttää. Ruotsin marski Torgils Knuutinpoika, joka määrättiin panemaan rauhanhäiritsijät kuriin, päätti taistelun länsimaisen kulttuurin voittoon. Vuonna 1293 hän teki tunnetun ristiretkensä ja perusti Viipurin linnan, josta Eerikinkronikka sanoo:

“Se pakanoille on ryöstön halla
Ja raja ryssien väkivallan;
Nyt heidän omaa usta vaara uhkaa.”

Linna pystytettiin vallitsevaan keskiaikaiseen linnatyyliin pienelle saarelle, “donjoni”, mahtava nelikulmainen Pyhän Olavin torni ytimenä. Siitä lähti kehämuuri, luultavasti nykyisten uloimpien siipirakennusten ulkoseiniä, jonka sisäpuolella sekä puolustajat että kasvava kaupunki olivat suojassa. Tila linnanmuurien sisällä kävi kuitenkin pian ahtaaksi siviiliväestölle, ja jo 1300-luvulla tapahtui muutto linnansalmen itäpuolen kallioiselle rannalle. jonne Viipurin kaupunki perustettiin. Kaupunki kasvoi nopeasti ja sai kaupunginoikeudet 1403.

Linnalääniä hallinneista mahtimiehistä on mainittava Bo Joninpoika Grip, joka 1300-luvun lopulla valvoi tiukasti kotimaan etuja kaikkialla laajenevaa saksalaisuutta vastaan,

ja Krister Niilonpoika (1418–1442), Kustaa Vaasan isänsänsä, joka puolusti Viipurin valta-asemaa ja kaupallisia intressejä. Ritarillinen ja komeutta rakastava Kaarle Knuutinpoika Bonde (1442–1448), myöhemmin Ruotsin kuningas, oli linnanherra, joka osasi valloittaa kaikkien alaistensa luottamuksen ja rakkauden. Hän piti loistavaa hovia ja pani toimeen suurenmoisia rakennustöitä, joista aikalaiset ihailen kertovat:

“Hän linnan uhkean niin pystyyn loi,
Sen että kektivieraat tuta voi,
Ja huoneet ihanaiset laittaa tahtoi,
Niit’ että vaivoin toiset kattaa mahtoi,
Ja muurihammastus ol’ työtä moista,
Tään linnan vertaa ett’ et tiedä toista.”

(Suom. Eero Eerola)

Kaarle Knuutinpojan ja hänen seuraajansa Eerik Akselinpojan aikana syntyivät luultavasti sisemmän linnanpihan siipirakennukset, sillä jo loisteliäs hovielämä vaati runsaasti juhlatiloja ja saleja. 1450-luvulla sanottiin, että Viipurin linna, “tämä kristikunnan kuuluisa kalleus”, oli varustettu “ihmetyttävällä muurien ja tornien rivillä”. Voimakas linnanpäällikkö Eerik Akselinpoika Tott (1457–1480), tunnettu hurjista sotaretkistään Venäjälle ja Olavinlinnan perustaja, ympäröi myös Viipurin kaupungin komealla muurilla, jossa oli kymmenen porttia ja kymmenen tornia. – Kuten linnan päätornin ja Olavinlinnan nimi osoittavat, kunnioitettiin norjalaista pyhimystä Pyhää Olavia myös kaukaisilla Karjalan seuduilla

Vuosi 1495 oli käydä kohtalokkaaksi Viipurille, mutta Akselinpojan vankat kaupunginmuurit, Knut Possen urheus ja ehkä ennen kaikkea mystillinen “Viipurin pamaus” pelastivat kaupungin kuudenkymmentuhannen piirittävän venäläisen valloitukselta. Tästä merkillisestä tapahtumasta, joka kansan mielikuvituksessa on muuntunut mitä ihmeellisimmiksi tarinoiksi, kerrottakoon seuraavaa:

Marraskuun 30. päivänä, Pyhän Andreaan päivänä – samana päivänä jolloin vihollinen nyt viimeksi tunkeutui rajojemme yli! – venäläiset tekivät ratkaisevan rynnäkönn. He olivat jo kiivenneet valleille, saaneet haltuunsa yhden tornin ja valmistautuivat hyökkäämään itse kaupunkiin. Mutta silloin – riimikronikka kertoo – puolustajat kiskaisivat rynnäkkötikkaat hyökkääjien alta ja sytyttivät vallien sisäpuolelle kasatut terva- ja pikitynnyrit. Niiden tuli ja savu ajautuivat tuulen mukana vihollisen kasvoille, aiheuttivat sekasorron sen riveissä ja pakottivat sen vetäytymään. – Tässä siis ainekset tarinoin “Viipurin pamauksesta”.

Kun linnan ylipäällikkö Knut Posse, Brunkebergin taistelun sankari, oli huomannut, ettei hän harvalukuisen puolustusjoukkonsa kanssa pystyisi selviytymään tilanteesta, hän oli tarun mukaan satuloinut mustan ratsunsa ja nelistänyt yön pimeydessä ilman halki Tukholmaan kysyäkseen Sten Sturelta, saisiko hän käyttää Lapissa ja Karjalassa oppimiaan noitakonsteja pelastaakseen viime hetkessä kaupungin. – Uskottavuuden vuoksi voin mainita, että viipurilaiset voivat ylpeinä vielä nykyäänkin näyttää satulointipaikan, valtavan kiven kolme kilometriä Viipurista länteen.

Sten Sture oli ilmeisestikin suostunut taikakeinojen varovaiseen käyttöön, sillä tapaamme Possen seuraavaksi Andreaan tornin pimeissä kellareissa, valmistamassa innokkaasti sittemmin helvetin kattilaksi sanotussa astiassa sammakoista, käärmeistä, elohopeasta, lipeästä ja kalkista – höysteenä jokin salaperäinen lisuke, ehkä elävä kissa – sekoitusta, jonka räjähdys aiheutti niin valtavan pamauksen, “Viipurin pamauksen”, että venäläiset joutuivat kauhun valtaan. Samaan aikaan taivaalla näkyi Andreaan ristin muotoinen loistava ennusmerkki ja kaukana lännessä hämmöttivät apua tuovat Pyhän

Eerikin ja Pyhän Olavin liput. Moiset ihmeet olivat taikauskaiselle viholliselle liikaa, ja se pakeni suin päin Moskova lähimpänä määränpäänä.

“Moscorum busta Wiburgum” – Viipuri, moskovalaisten hauta – kertoo tarina. Pamauksesta on useita versioita, joista erään mukaan Posse oli ravistellut muureilla pussista höyheniä, jotka loitsimalla muuttuivat kaivatuiksi ruotsalaisiksi sotalaivoiksi, yhtä lukuisiksi kuin pussissa olleet höyhenet. Venäläisten talonpoikien tapa pitää paitaa housujen päällä juontaa kansanhuumorin mukaan juurensa pamauksen aiheuttamasta hätäisestä paosta varustuksilta.

Viipurin kaupunki oli salmen toisella rannalla kuitenkin kehittynyt muuriensa sisällä suotuisasti.

Hansakaupunkien, lähinnä Tallinnan ja Narvan kanssa oli syntynyt vilkas kauppayhteys. Viipurin päälliköt katsoivat kuitenkin edullisemmaksi pysyä itse kauppaliiton ulkopuolella, koska se Novgorodia painostaakseen katkaisi usein kaiken kaupankäynnin pitämällä Nevan suljettuna. Viipurin vesireitti Vuoksen kautta Laatokkaan tarjosi tällöin salaisen, joskin vaivalloisen kauppateien. Rohkeat salakaupan harjoittajat, niin sanotut “ranefarer van Wyborch”, purjehtivat Tallinnan ohi ja koettivat Suomen saariston suojissa välttää takaa-ajavat hansalaiset vartioalukset kunnes pääsivät Viipuriin ja sen mahtavien päälliköiden turviin.

Huomattavimmista keskiaikaisista rakennuksista ovat yhä jäljellä entinen tuomiokirkko ja harmaaveljien luostarikirkko, vaikkakin vahvasti muutettuina. Eräaseen tuomiokirkon pylväaseen oli tuleville sukupolville kaiverrettu latinaksi säe “väki sekä läheltä että kaukaa, tietäkää, että tämän temppelin holvit pystytettiin vuonna 1494”. Loistokautensa tulipalojen vaurioittama mutta jälleen kunnostettu tuomiokirkko koki 1600-luvulla. Korkeine goottilaisine holveineen, kauniisti muotoiltuine pylväineen, komeine saarnatuoleineen ja taidokkaasti tehtyine urkuineen se kuului kaupungin nähtävyyksiin. Venäläisten piirityksen ja valtauksen aikana kirkko, jonka kuorin alla lepäsi monia kaupunkilaissukupolvia, tuhoutui melkein raunioiksi, mutta tsaari Pietari korjautti sen venäläiseksi temppeliksi. Uusien tulipalojen koettelema kirkko palveli sitten venäläisten muonavarastona, kunnes se lopulta vuosisadan alussa sisustettiin vaatimattomaksi varuskuntakirkoksi.

Kirkon vieressä oli torni valtavine kelloineen ja “seijareineen” eli kellotauluineen. Katariina II:n aikana kellotorni sai kauniin klassisen yläosan. Erään sotakirjeenvaihtajan mukaan näyttivät kellon kullatut viisarit vielä vähän sen jälkeen, kun kaupunki keväällä oli luovutettu, oikeaa aikaa elottoman ja hävitetyn kaupungin yllä.

Kaksi 1400-luvulla pystytettyä luostarirakennusta antoivat leimansa kumpikin omalle puolelleen kaupunkia – fransiskaanihuostari koillisrannalla ja dominikaanihuostari vastakkaisella eli eteläpuolella. Edellisestä on jäljellä vain refektorion jäännöksiä eräällä Karjaportinkadun pihalla, Luostarikadulla sijaitseva jälkimmäinen on sen sijaan palvellut aina meidän päiviimme saakka kirkkona. Tuhoisan tulipalon jälkeen se rakennettiin 1828–1833 Engelin suunnitelman mukaan uudelleen yksinkertaiseen klassiseen tyyliin. Kirkon kellotapulina toimii Akselinpojan kaupunginmuurin ainoa jäljellä oleva torni – Raatitorni.

Viipurin johdossa oli keskiajalla yli kaksi vuosisataa ollut joukko Ruotsin mahtavimpia miehiä, jotka keskiaikaisten feodaaliherrojan tapaan hallitsivat varsin itsenäisesti. He olivat yleensä saaneet linnan läänityksenä ja olivat, kuten sanottiin, “Viipurin valtakunnan” – Wiborgs Welde – herroja. Tapana olikin, että nuoria aatelisia tuli Ruotsista heidän hoviinsa hankkimaan kokemusta niin hovi- kuin sotataidoissakin.

Kustaa Vaasan aika on Viipurin historiassa siirtymäkausi, jonka aikana monet keskiaikaiset instituutiot ja kulttuuri-ilmiot kuten läänityslaitos, katolisuus ja riippuvuus

hansakaupasta joutuivat väistymään uuden ajan vaatimusten tieltä. Näitä olivat läänityslaitoksen lakkauttaminen ja korvaaminen tilivelvöllisillä käskynhaltijoilla, kaupan vapauttaminen ulkomaisesta vaikutuksesta ja perustuminen kotimaiselle pohjalle sekä siirtyminen protestanttiseen uskoon.

Kuten kaupungin suurten rakennuttajien Kaarle Knuutinpojan ja Eerik Akselinpojan aikoina Viipuria rakennettiin vilkkaasti myös Kustaa Vaasan hallituskaudella. Linnassa tehtiin suuria korjaustöitä uusien periaatteiden mukaan. Sen keskiaikaista ulkonäköä muutettiin, muureja koristavat tornit ja sakarat katosivat, kehämuuri korjattiin ja linnanpihoilta hävisivät kaikki vanhat puurakennukset, "koko vaarallinen hökkelikylä". Pyhän Olavin torni sai kahdeksankulmaisen jatkeensa, katto päällystettiin lyijyllä ja kruunattiin valtakunnan vaakunalla – kolmella kruunulla. Linnan ja kaupungin välille rakennettiin virran ali tunneli, ja 1600-luvun alussa valmistuivat vallien "postejorit" eli bastionit. Linnanpihojen yksitoikkoisuutta piristettiin parilla ankkalammikolla ja vilvoittavalla suihkukaivolla. Käskynhaltijat eivät asuneet enää linnan huoneissa, vaan heille rakennettiin erityinen käskynhaltijan residenssi – nykyinen porttirakennus. Tähän aikaan syntyi luultavasti myös se kivirakennusten rivi, joka on yhteydessä kehämuuriin ja reunustaa linnan ulkopihaa.

Kaupunginmuurin tärkeimmän portin, itään vihollisen ja mannermaan suuntaan johtavan Karjaportin suojaksi Kustaa Vaasa rakennutti vahvan rundelin, tykkitornin, silloisen linnoitustaidon mallin mukaan. Tämän Pyöreän tornin tekemistä johti rakennusmestari Hans von Bergen. Tulikasteensa torni koki jo 1556 Kustaa Vaasan sotiessa venäläisiä vastaan. Kuningas itse kävi silloin kaupungissa ja johti puolustusta, ja yksi ensimmäisistä tornista ammutuista laukauksista kaatoi venäläisten tykistön päällikön. Sen jälkeen kun Eerik XIV ja Juhana III olivat Anders Maalarin "kaavan" mukaan ja Johan de Mess rakennusmestarina teettäneet itäisen kaupunginmuurin ulkopuolelle vahvan "Sarvilinnoituksen", jossa oli suuret Äyräpää- ja Pantsarlahti-nimiset kulmabastionit, tornin merkitys uloimpana etuvartiona pieneni.

Pyöreään torniin ja Karjaporttiin liittyy synkkä muisto kuningas Sigismundin ja Kaarle-herttuan sisällissodan ajoilta 1599, jolloin yksi herttuan joukko-osastoista hyökkäsi näitä varustuksia vastaan. Taistelu päättyi siihen, että joukko Sigismundille uskollisia – voitettuja linnanherroja ja sotapäälliköitä – teloitettiin Munkkilähteellä Äyräpää-bastionin edustalla, minkä jälkeen heidän päänsä pantiin rautatankoihin Karjaportin päälle "pelotukseksi ja varoittavaksi esimerkiksi muille kapinoitsijoille".

Seuraavina vuosisatoina useat tulipalot tekivät tuhojaan Pyöreässä tornissa, ja sitä käytettiin erilaisissa, vähemmän tärkeissä tehtävissä. Vajaat kaksi vuosikymmentä sitten torni sisustettiin historialliseksi ravintolaksi, jossa Viipurin menneitä kohtaloita on kuvattu seinämaalauksilla ja jossa, "Turris ubi Helvitin Kattila servatur", Possen kunnianarvoisa kattila tarjoaa juhlatilaisuuksissa "Wiburger Mummea" eli Viipurin tummaa olutta. Sen enempiä kuningas Kustaa V, prinssit Eugen ja Wilhelm kuin presidenttimmekään eivät ole ylenkatsonneet kattilan taikajuomaa.

Vaasa-ajan tunnettuja käskynhaltijoita olivat mm. Niilo Grabbe, "mies rautaa ja terästä", sankarit ja valtiomiehet Klaus Kristerinpoika Horn ja Henrik Klaunpoika Horn, voimakas ja kuninkaalle uskollinen Klaus Fleming ja runon ylistämä Matti Laurinpoika Krus. Kuninkaita ja ruhtinaita kulki jatkuvasti kaupungin kautta, joukossa itse Kustaa II Aadolf vuosina 1614 ja 1616 hänen käydessään sotiaan venäläisiä vastaan.

Kustaa Vaasan rakennustyöt olivat sotien ja tulipalojen seurauksena jo pahoin rappeutuneet. Suomen suuri kenraalikuvernööri Per Brahe tuli silloin Viipuriinkin "kreivin aikaan" toteuttamaan jälleenrakennuksen ja perusteellisen asemakaavan tarkistuksen. Pietari Brahen "säännönmukaisuus", joka toteutettiin Anders Torstenssonin

ja Anders Strengin suunnitelman mukaan, jätti kovakouraisuudestaan huolimatta kuitenkin joitakin vaatimattomia keskiaikaisia yksityistaloja koskemattomiksi. Ne ovat tunnistettavissa vielä nykyäänkin tiukasta asemakaavasta poikkeavasta sijainnistaan.

Pääosa 1600-luvusta sujui merkantilismin merkeissä. Viipurille se merkitsi kaupan elpymistä ja lyhyttä toipumisaikaa sodan koettelemusten jälkeen. Hengähdystauko ei kuitenkaan kestänyt kauan. Kahden uljaasti kestetyin piirityksen jälkeen, jotka aiheuttivat suurta hävitystä, kaupunki antautui tsaari Pietarin ylivoiman edessä 13. kesäkuuta 1710.

Viipurin valloituksen jälkeen, jolloin Ruotsin sinikeltainen lippu otettiin alas Pyhän Olavin tornista, kaupungin elämässä alkoi uusi ja tyystin vieras aikakausi, jota voi sopivasti luonnehtia tshinovnikka-ajaksi. Kaupunki oli yli neljäsataa vuotta kasvanut ruotsalais-suomalaisen yhteiskuntahengen vapaalta pohjalta lähtevien lakien suojassa ja saanut kulttuurivaikutteensa pääasiassa Ruotsista, mutta vilkkaan kaupankäyntinsä vuoksi myös hansakaupungeista Tallinnasta ja Lyypekestä. Siirtymäkausi ilmeni selvästi myös arkkitehtuurissa. Yksityinen rakennustoiminta oli aluksi pitkän aikaa lamassa, kaupungista tuli taas varuskuntakaupunki ja linnoituksia kunnostettiin ja uusia rakennettiin. Kuten Kustaa Vaasan aikana tehtiin "Sarvilinnoitus" suojaksi itään päin, rakennettiin nyt "Kruunu", paljon suurempi linnoitusvyö, suojaksi lännestä tulevia hyökkäyksiä vastaan. Keisarinna kunniaksi linnoituslaitoksen nimeksi annettiin "Pyhän Annan Kruunu". Kaupungin rakennustoiminta pääsi vauhtiin vasta Katariina II:n aikana. Vuodelta 1794 peräisin oleva uusi asemakaava jätti onneksi Per Brahen aikaisen vanhan kaupunginosan asemakaavan melkein koskemattomaksi. 1700-luvun lopulla rakennettiin suuri joukko rakennuksia, ja monet niistä ovat yhä jäljellä entisessä asussaan, jolle on ominaista yhtenäisyys ja komea klassinen tyyli. Varsinkin Karjaportin- ja Linnankadulla kiintyy huomio näihin kaksikerroksisiin taloihin poikkipäätyineen ja parvekkeineen, joiden koristeellisiin rautakaiteisiin on usein taottu vuosiluku ja omistajan nimikirjaimet. Selvimmin ja kauneimmin Katariina II:n tyyli näkyy kuitenkin "Vallin", entisen Sarvilinnoituksen sisäpuolella, joka tuhoisan tulipalon jälkeen vasta tähän aikaan kaavoitettiin ja sai ensimmäiset monumentaalirakennuksensa. Venäläinen Preobra_enskin katedraali, ruotsalais-saksalaisten seurakuntien Pietari-Paavalin kirkko komeine alttaridekoraatioineen ja kauniine saarnatuoleineen, nykyinen, 1850-luvulla rakennettu kaupungintalo, käskynhaltijan palatsi – nykyinen hovioikeuden talo – ja suuret kasarmirakennukset ovat edustavia osoituksia ajan mausta. Unohtaa ei sovi kaunista, "virkistäväksi lähteeksi" sanottua Pyhän Eliaan kirkkoa, jonka venäläinen sosieteetti rakennutti kukkulalle silloisen kaupunkialueen ulkopuolelle (Papulan rautatiesillan lähistölle).

Tämän aikakauden historiallisiin tapahtumiin voidaan liittää Kustaa III:n aikainen Viipurin takaisinvaltausyritys, joka palauttaa mieleen "Viipurin kujanjuoksun" ja Ruotsinsalmen voiton.

Tänä ajanjaksona aloitettiin kauniin Monrepos'n puiston perustustyöt. Paikka oli venäläisten kenraalikuvernöörien "corps de logis". Kuvernööreihin kuului Württembergin prinssi Fredrik Wilhelm, myöhemmin Württembergin kuningas, jonka hovielämä oli yhtä loisteliasta kuin aikoinaan Kaarle Knuutinpojan ja Hoijan kreivin. 1700- ja 1800-luvun vaihteessa tila lahjoitettiin paroni Nicolaylle, joka kaunisti puistoa ja antoi Pietarissa toimivan italialaisen arkkitehdin Martinellin uudistaa päärakennuksen ja tehdä tyylikkäitä puutarhapaviljonkeja. Nicolay-suvun viimeinen miespuolinen jälkeläinen oli Pohjolan kristillisen ylioppilasliikkeen esitaistelija, paroni Paul Nicolay (1860–1919).

Muuhun Suomeen liittämisen jälkeen 1811 Viipurissa alkoi rauhan ja edistyksen aika kaikilla aloilla. Yhdistymisen kulttuuriset tulokset näkyvät kuitenkin selvästi vasta kun

Viipurin hovioikeus perustettiin 1839, Saimaan kanava avattiin 1856 ja Helsingin ja Pietarin rautatieyhteys valmistui 1870.

Saimaan kanavan vihkimistä juhlustettiin muun muassa linnan juhlavalaistuksella, jolloin linna syttyi tuleen. Komeampaa juhlavalaistusta viipurilaiset eivät olleet koskaan katselleet: Pyhän Olavin torni liekeissä – menneen ajan kunnianosoitus uudelle ajalle, joka kanavan valmistuttua alkoi Viipurissa. Venäläinen insinöörihallinto korjautti linnan vasta 1890-luvulla. Ulkopuolen osalta noudatettiin etupäässä vanhoja esikuvia, mutta sisäpuolella muutettiin ja rapattiin peittoon kaikki mikä saattoi kertoa muinaisista ajoista.

Vähän yli kaksi sataa vuotta sen jälkeen kun Ruotsin lippu oli poistettu, nostivat nuoret viipurilaiset, jotka olivat vallanneet linnan päivää ennen valkoisten tuloa, huhtikuun 29. päivänä 1918, taas ristilipun – tällä kertaa sinivalkoisen, vapaan Suomen tunnusmerkin – Pyhän Olavin tornin huipulle.

Nousukauden vallitessa kaikilla aloilla kaupungin väkiluku lisääntyi ennalta arvaamattoman nopeasti. 1500- ja 1600-luvulla se oli vajaat 2000, 1700-luvun lopussa vajaat 3000, 1800-luvun lopussa se oli kymmenkertaistunut lähes 30 000:een ja oman vuosisatamme neljän vuosikymmenen aikana kasvanut jo 80 000:een.

Asumiselle vallien ja linnoitusketjujen ympäröimässä kaupungissa oli aina ollut ominaista tavaton ahtaus. Välttämättömän laajentumistilan saaminen edellytti estävien muurien purkamista. Niinpä raivattiin 1700-luvulla se osa Eerik Akselinpojan kaupunginmuurista, joka erotti linnoituksen Sarvilinnoituksesta, ja 1859 kaupunki sai luvan repiä nämäkin muurit, jolloin vain Pantsarlahti-bastioni säilyi.

Tapahtuma merkitsi käännekohtaa kaupungin rakennushistoriassa, ja kaupunki saattoi raja-aitojen estämättä levitä jonkin aikaa itään. Vanhojen vallien päälle rakennettiin bulevardeja ja esplanadeja, jotka nykyisin antavat leimansa ja ilmavuutta näille uusille, nopeasti asutetuille kaupunginosille. – Suuriin pääkatuihin, Karjalankatuun ja Torkkelinkatuun, ei ole kuitenkaan koskaan liitetty epiteettiä ”bulevardi”, vaikka se täydellä syyllä olisi kuulunut niille tässä luonteenomaisia kadunnimiä muuten niin runsaasti tarjoavassa kaupungissa. Arkkitehtonisesti nämä nuoremmat kaupunginosat vaikuttavat monin paikoin vielä keskeneräisiltä; nykyaikaiset kerrostalot rajoittuvat mataliin puutaloihin – tavallinen ilmiö kasvavissa kaupungeissamme – ja niistä puuttuu se turvallinen yhtenäisyys, joka on ominaista vanhalle asutukselle linnoituksen sisäpuolella. Mutta tämä on ohimenevää – ja uudempi Viipuri vaikuttaa nykyaikaisine julkisine ja yksityisine rakennuksineen yhtä kaikki itsetietoiselta ja vireältä. Satama rakennettiin eri vaiheissa, joiden yhteydessä etelämuurin ulkonevat bastionit raivattiin ja ainekset käytettiin satama-alueen täytteeksi. Sataman laajentaminen ja hoito ovat viime vuosikymmeninä olleet kaupungille sydämen asia.

Asemakaavan laajennukset törmäsivät pian taas estäviin linnoituslaitteisiin – Kruunu-linnoitukseen lännessä ja 1860-luvun linnoitukseen itäisellä niemellä. Niinpä suuria esikaupunkiyhteisöjä kasvoi vapaasti maalaiskuntiin kaupungin länsi- ja itäpuolella. Nämä esikaupungit, joissa oli yhteensä enemmän väkeä kuin itse kaupungissa, voitiin vasta maan vapauduttua liittää kaupunkiin tarvittavine asemakaava- ja muine muutoksineen – tehtävä joka on raskaasti rasittanut kaupungin taloutta. Jatkovaa kehitystä silmällä pitäen kaupunki hankkikin suuria maa-alueita lähiympäristöstä.

Koska kaupunki oli sijainniltaan erinomaisen sopiva Karjalan ja Savon vienti- ja tuontipaikaksi ja idänkaupan välittäjäksi, rakennettiin Saimaan kanavan valmistuttua Viipuri lähtökohtana monipuolinen rautatieverkko, joka haarautuu viiteen eri pääsuuntaan ja yhtyy suhteellisen lähellä vielä kolmeen muuhun rautatielinjaan. Kahdeksan viertotietä johtaa ulos kaupungista. Liikenneväylineen ja ulkosatamaineen, joista Uuras on tärkein, kaupungilla on ollut hyvät edellytykset laivata metsäisten takamaittensa ja niin Vuoksen

ja Saimaan suurteollisuuden kuin pohjoisempienkin seutujen tuotteita. Viipuri saavuttikin arvoaseman yhtenä maailman suurimmista puutavaran laivauspaikoista.

Ulkoisen kasvun myötä kehittyi myös kaupungin kulttuurielämä.

Viipurin 100-vuotias hovioikeus aloitti toimintansa Carl Gustaf Mannerheim, suuren sotamarsalkkamme isänisä, ensimmäisenä presidenttinään ja on sen jälkeen jatkanut isänmaallista ja suoraa linjaansa kokonaisen vuosisadan ajan. Tästä on osoituksena routavuosien aikainen luja ja lainmukainen esiintyminen, jonka seurauksena oli hovioikeuden lakkauttaminen ja sen jäsenten sulkeminen venäläiseen vankilaan. Yhtä miehekkäästi valvoivat myös kaupungin pormestari ja raati, että lakia ja oikeutta noudatettiin.

Lukuisat koulut huolehtivat yleisten aineiden opetuksesta, ja erikoiskoulutusta oli käsityön, teollisuuden, kaupan, merenkulun, musiikin ja taiteen alalla. Teatterilla oli vanhat perinteet, ja varsinkin musiikkielämä kukoisti Viipurissa, jossa monet tunnetuimmat muusikkomme, Järnefelt, Melartin, Palmgren, Kuula, Madetoja ja viimeksi Sirpo toimivat orkesterinjohtajina ja jossa Järnefelt, Schneevoigt ja varhain kuollut Ernst Mielck olivat syntyneet.

Viipurissa oli sekä taidemuseo että historiallinen museo, ja kaupungissa oli useita tunnettuja mesenaatteja. Nimekkäistä maalareista mainittakoon tässä vain viipurilainen Hugo Simberg sekä Arvid Liljelund ja Rurik Lindqvist, jotka kaikki toimivat myös opettajina, ja enemmän koristetaiteeseen suuntautuneet Toivo Vikstedt ja Bruno Tuukkanen. Eliel Saarinen sai ensimmäiset arkkitehtuuriherätteensä kouluaikanaan Viipurissa, ja Lontoossa taidehistorian professorina toimiva Tancred Borenius on Viipurin lapsia.

Kaupungissa oli myös maakunta-arkisto ja kansankirjasto omissa uudisrakennuksissaan.

Kirjallisuuden alalta on tunnettuja nimiä jo 1500-luvulta: Mikael Agricola, suomalaisen kirjallisuuden isä, piispa ja uskonpuhdistaja, ja piispa ja historioitsija Paavali Juusten.

1700-luvun alusta löydämme viipurilaisen runoilijan Jacob Fresen, joka myöhemmin muutti Ruotsiin, ja myöhemmiltä vuosisadoilta muun muassa kaupunginsihteeri, valistusfilosofi Jaakko Juteinin, historioitsija ja runoilija Wilhelm Gabriel Laguksen, arkkitehti ja kirjailija Jac. Ahrenbergin, kirjalliset Söderhelmit, Wernerin, Alman ja Torstenin, runoilija Emil Zilliacuksen, Kersti Bergrothin, Olavi Paavolaisen ja Lempi Jääskeläisen.

Myös konepajoja ja teollisuutta oli syntynyt. Useat nykyaikaiset sairaalat palvelivat sairaanhoitoa. Urheilu kukoisti ja sitä vaalittiin.

Ennen muuta Viipuri on ollut kauppakaupunki, kauppaneuvosten, vuorineuvosten ja konsulien kaupunki. Kaupungin historia, niin Laguksen kuin Roothin kirjoittama, kertoo ylväistä kauppahuoneista, joiden toiminta on usein jatkunut monia sukupolvia, huomattavista liikemiehistä, yrittäjähengestä ja saavutuksista, joilla on ollut merkitystä koko maan kaupalliselle ja kulttuurielämälle, ja auliista uhrautuvaisuudesta, kun kyseessä on ollut kotikaupungin tai isänmaan etu.

Viipurilaisilla oli oma luonteensa ja Viipurilla oma tyylinsä. Rajan läheisyys ja neljän kansallisuuden, suomalaisten, ruotsalaisten, saksalaisten ja venäläisten, vuosisatainen yhteiselo oli luonut sen tunnetun "viipurilaisen" tyyppin, joka vielä vuosisadanvaihteessa, ennen kaupungin voimakasta kasvua, oli helposti tunnistettavissa viipurilaisesta korostuksestaan. Asiaan kuului, että aito viipurilainen äidinkieltä ohella osasi auttavasti kolmea muuta kieltä ja puhui niitä ujostelematta, vaikka joutuikin usein kielitaitoisten naurun kohteeksi. Varsin sattuva, joskin hieman epäkohtelias on runoilija Karl August Tavaststjernan lausahdus, kun hän nuorena arkkitehtina oli tullut pienellä

purrellaan kaupunkiin osallistuakseen purjehtimista rakastavien viipurilaisten järjestämään kilpailuun. Juhlapäivällisillä kommodori Rothe piti säkenöivän puheen, jota heti seurasi varakommodori Wahlin jos mahdollista vielä räiskyvämpi puheenvuoro. Tällöin nuori Karl August ei jaksanut enää olla vaiti, vaan kilautti lasiaan, hypähti tuolille ja lausui: “Minä olen miettinyt pääni puhki, mistä ilmaisu ‘siansaksa’ tulee, mutta nyt minä tiedän sen – skool!” Eloisa ja iloinen luonne, vilkkaus, sydämellisyys ja tietty boheemimainen lavealuonteisuus – kun oli kyse vieraanvaraisuudesta – olivat viipurilaisen tunnusomaisia piirteitä. Muista ominaisuuksista voidaan mainita, että hän ajoi “isvosikalla”, souti “perevosikalla” ja aukaisi “fortuskan” kun tarvitsi raitista ilmaa.

Näin monet kansallisuudet ja kielet ja hankala suhde vieraaseen ja usein vaihtuvaan esivaltaan tarjosivat tietysti oivan maaperän puolueriidoille. Nämä eivät kuitenkaan olleet sen vaarallisempia kuin että kaikki vakavissa tilanteissa pystyivät kokoontumaan yhteisen päämäärän – kotikaupungin edun – taakse. Venäläinen siviiliväestö tunsii olevansa kaupungissa yhtä kotonaan kuin muutkin viipurilaiset, ja sen riveistä on lähtöisin monta tunnettua ja arvostettua viipurilaista kauppiasnimeä. Venäläistämisyökkimysten ja hallinnollisten laittomuuksien apureihin suhtauduttiin sen sijaan oikeutetun halveksuvasti.

Esitelläkseen erään venäläisen sosietetin kauppiaan ja havainnollistaakseni tiettyä viipurilaistunnelmaa uskallan pyytää kuulijaa seuraamaan minua “Mischan” (M. I. Shavoronoffin) tunnettuun kauppaan vuosisadanvaihteen Viipurissani. Sijainti: Linnoitus, Katariinankadun – nykyisen Linnankadun – harjalla. Erikoisuus: siirtomaatavarat. Ulkopuoli: kaupan ovi, kummallakin puolella näyteikkuna, joiden avatut luukut on taitavasti maalattu täyteen houkuttelevia siirtomaatavaroita – antamaan aavistuksen sisällä olevista herkuista. Sunnuntaisin ja öisin ulkopuoli vaikuttaa mykältä suljettuine luokkuineen, mutta asioista perillä oleva voi pyhääamuna löytää pienen huomiota herättämättömän ilmoituksen “ollaankirkossa, tullaankoht” tai illalla sulkemisajan jälkeen lapun “wenn forne geschlossen, ist hinter immer offen” (jos edestä kiinni, niin takaa aina auki). – Astumme sisään. Tiskin takana seisoo kauppiamme, harmaantunut hienostuneen näköinen herra, kummallakin puolellaan nuoret apulaisensa Pjotr ja Ivan, vielä lapsuusiässä, valppaina ja tarkkaavaisina, valmiina noudattamaan isäntänsä pienintäkin viittausta. Jos heidän tarkkaavaisuutensa hetkeksi herpautuu, polkaisu varpaille saa heidät oitis piristymään. Pikku putiikissa tungeksii asiakkaita ja kaupanteko on täydessä käynnissä. Hämmästyttävän vaivattomasti kauppias palvelee ja viihdyttää asiakkaitaan yhtäaikaisesti neljällä kielellä samalla kun hän vaihtaa ja laskee sekä suomalaisia että venäläisiä rahoja, sipaisee palloja helmitaulussaan ja huomaa viimeksi tulleiden joukossa kanta-asiakkaan, jonka hän koettaa saada jäämään esittelemällä päivän herkkuja.

“Ein kg Katrin-Pflaumen, eine Zitrone, ein Havis-tjärtvål, 3 mk 50 pfenni, bitte entschuldigen Sie, und hier für die Kleine einige Bonbons, danke sehr und bitte grüssen Sie den Herrn Kommerzienrath” – tällä kohtaa hän huomaa meidät taustalla – “goddag herr arkitektor, strax färdig, vad får det låf?” – Tack, en bra ost. “Åst, finns bra åst, god åst och så finns kaviar, frisk, livlig, också pressad billigare finns och så finns” – Tack det var ost vi skulle ha. – “Nippu färski banani, yks burkki kryddattu anjovis ja pien blanksmörja, matschalkku, 2, 20 olkaa hyvä ja parissaa kolme tschinuschki, terveisi rouva direktörskalle” – meille taustalla – “å så finns gollandsk sill, messina blådappelsiner” – Tack det var ost. – “Funt jablokoff, litr kerasinu, pol funta halvii paschalusta, rub schestdjesat, spassibo, dasvidanje. Ack, fru rektårska, åppel, astrakan, fina, kosta ferlåt 25 penni stycke, ursåakta, varssågå.” – Nyt soi puhelin – maaseudulta. – “Hallå, hallå, ackså, herr direktor! Tackar, tackar som frågar, kan int klaga, man kan int klaga sej, de går gudschelåv, räcker just till lite smör på brö och åst, hur – hu – ackså hoosa (= husa,

kotiapulainen), ferstår herr direktor, 1 st. hoosa, frisk, färsk, kommer i morgon kväll kl. 7, tackar, va, vasa, keks – keks, finns Fazers, ackså ferlåt – keksa, 1 st. keksa, 1 st. hoosa kommer mårån kväll, herr direktor, tackar.” Kauppiaallemme saatettiin muiden toimeksiantojen ohella uskoa myös kotiapulaisten hankkiminen. – Mutta nyt olemme päässeet tiskin ääreen. Ollakseni mieliksi kauppiaalle kysyn häneltä, eikö hän palele kylmässä kaupassaan.”Nej, jag tackar, jag har så mycky på sej, ferst har jag den här rock och så har jag en riktig rock och så väst å en kall schårta å en varm schårta gudskelåv.” – Det var som sagt någon god ost vi skulle ha, har ni camembert? – “Camembert finns tackar och så finns också brie, men jyst nu jag kan int rekommenderas, lite för gammal jag trår, men vi ska si. Ivan skarej fpogrjeb prinisi kamamber! Så har jag sippolaåst och saftig inhemsk ejdamer, italiansk gorgonzola, och så finns idealåst, verklig idealåst.” – Vad är det för ost och var kommer den ifrån? – “De verklig riktig idealåst och heter också idealåst och kommer – vi ska si vart kommer (selaa suurta kirjaa) kommer i själva verket från Schweiz, riktig idealåst. “ – Är den god, har ni smakat på den? – “Jag har gudskelåv int smaka, men det ska vara verkligt riktig idealåst.” –

Jokainen käynti oli pieni elämys, ja on ehkä anteeksi annettavaa, että jälkeinpäin tehtiin vähän pilaa tästä oivallisesta ja uutterasta kauppiaasta. Kaupungin santarmieverstiä ja hänen laisiaan palveltiin sen sijaan huomattavan viileästi kaupassa.

Edellä luonnosteltu tilanne pätee lähinnä vuosisadanvaihteen Viipuriin. Maan itsenäistyminen aloitti uuden aikakauden kaupungissa. Venäläinen vaikutus ja mieslukuinen venäläinen varuskunta katosivat ja samalla myös venäläisten matkailijoiden ja kesävieraiden vilkas liikenne. Sen sijaan Karjalan maaseudulta ja Savosta alkoi vilkas muuttoliike, joka väkirikkaiden esikaupunkien liittämisen ohella muutti tyystin kielelliset suhteet. Viipurista tuli nyt myös kielellisesti suomalainen kaupunki verraten pienine ruotsalaisine, venäläisine ja saksalaisine kieliryhmineen. Esitetty luonnehdinta päti kuitenkin edelleen, joskin lieventyneenä.

Suuret eurooppalaiset tyylikaudet saavuttivat maamme kiertoteitä, intensiteetiltään heikentyneinä ja muodoiltaan yksinkertaistuneina. Karu ilmastomme ja yleisin entisaikojen vankempaan rakennuksiin käytetty materiaali – harmaa graniitti – asettivat omat vaatimuksensa ja rakennukset saivat sen yksinkertaisen, lujan ilmeen, joka on ominaista vanhoille linnoillemme ja kivi kirkkoillemme. Vasta 1600-luvulla ja varsinkin 1700-luvun klassisen tyylin mukana alkoi ilmetä vapaampaa rakennusaineiden ja muotojen käyttöä.

Viipurin ohella maassamme on vain kaksi kaupunkia, Turku ja idyllinen Porvoo, joissa vuosisatojen muotokieli välittyy yhä selvästi rakennuksista ja joissa rakennusten ryhmittely tai asemakaava herättävät vanhan kaupungin vaikutelman. Turulla on suuri, karu linnansa, joka aikanaan restauroituna herää loistosaleissaan uudelleen eloon, ja tuomiokirkkonsa, merkittävin keskiaikainen muistomerkkimme ja suurenmoisinta, mitä meillä tiiligotiikassa on saatu aikaan. Porvoolla on viehättävä, vanhassa ympäristössä sijaitseva goottilainen kirkkonsa. Viipurin kaupunkikorussa, jota sota ja tulipalot kovin usein ovat hävittäneet, ei tällaisia ensimmäisen luokan arkkitehtonisia helmiä ole. Jäljellä on sen sijaan se kiinnostava pohja, kaupunginosat Linnoitus, Sarvilinnoitus ja Pyhän Annan Kruunu, johon koru on upotettu ja jossa yhä on runsaasti sanokaamme puolijalokiviä.

Viipurilla on oma tyyliinsä, jonka ovat määränneet toisaalta sen ikä ja sen kokemat monet tyylikaudet, toisaalta sen riippuvuus niin länsimaisesta kuin itämaisestä vaikutuksesta ja ominaislaadustaan linnoituskaupunkina. Viipuri on arkkitehtonisesti verrattavissa viipurilaiseen kielellisesti. Sekoitin tai ehkä noidankattila, jossa sen rakennustyyliä samoin kuin asukkaiden kieltä on perin pohjin ravisteltu ja sotkettu

keskenään. Tämä tyyllisekoitus ilmenee vakuuttavasti jo Viipurin vanhoissa, jäljellä olevissa torneissa, linnan Pyhän Olavin tornissa, Kellotornissa ja Raatitornissa. Niiden voimakas, nelikulmainen alusrakenne puhuu keskiajan, roomalaisen tyylin, kaukaisessa pohjolassa graniittiin pelkistynyttä ydinkieltä, kahdeksankulmainen jatke Kustaa Vaasan ajan, renessanssin, sirompaa tiilikieltä ja huippu joko barokin tai klassisen tyylin eleganttia muotokieltä. Hieman nuoremmassa tornissa, Pyöreässä tornissa, ajoittain Karjaportin rundeliksi ja kansanomaisesti “Pässinlinnaksi” ja “Paksuksi Katariinaksi” kutsutussa, on Vaasan aikainen runko, johon venäläisaika on lisännyt kypärän ja huipun.

Asemakaava- ja varsinkin linnoitusalueelta löytää eri aikakausien sormenjäljet yhtä selvästi kuin rakennuksistakin.

Nykyaikainen asutus on hakeutunut vanhojen linnoitusmuurien jäännösten ja vihreiden vallien, sammaloituneiden bastionien, raveliinien, reduttien ja kasemattien väliin. Avoimista glasiineista ja raivatuista linnoituksista on tullut lehteviä esplanadeja, jotka raikkaalla vehreydellään elävöittävät korupohjan iäkstä patinaa. Vanha ja uusi ojentavat kättä toisilleen, viihtyvät hyvin yhdessä ja tuovat oman lisänsä Viipurin charmiin. Siellä ei koskaan tunne olevansa suljettu korkeiden, kovien kivitalojen väliin.

Modernista rakentamisesta ei tullut koskaan banaalia Viipurissa – ehkä sen kaiken yhteen sulattavasta ja sovittavasta luonteesta tai sen vanhasta, velvoittavasta arkkitehtonisesta kunnianhimosta johtuen. Arkkitehdeille tämä kaupunki oli kiitollinen asuin- ja rakentamispaikka.

Kun erään pohjoismaisen arkkitehtikongressin aikana olimme kiertokäynnillä linnoituksen alueella, muistan miten Ragnar Östbergin, Tukholman kaupungintalon suunnittelijan, kasvot kirkastuivat jonkin vaatimattoman rakennuksen, yllättävän katuperspektiivin tai naiivin yksityiskohdan edessä – Viipurin arvo lisääntyi näin meidän silmissämme. Tällaisilla vaelluksilla kiinnostuneiden vieraiden kanssa oli merkityksensä. Kun joviaali ruotsalainen amiraali ja teollisuusmies Arvid Lindman erään toisen kokouksen yhteydessä kuuli, että suomenkielinen kyltti talossa, jossa Katariina II Viipurissa käydessään asui, tarkoitti pelastusarmeijan yömajaa nuorille naisille, hän tokaisi heti: “Siis edelleen langenneiden naisten koti.”

Lukuisat kirkot, 8 – 10 lukumäärältään, ja monet eri uskonnolliset yhteisöt antoivat kirjavan leimansa suurille kirkollisille juhlille, joiden aikana ilma kaikui kirkonkellojen kumusta – katolisten iloisen kilikattavasta ja luterilaisten murheellisesta. Sotilasparaatit, joita useat soittokunnat säestivät, olivat juhlanhaluisten viipurilaisten mieleen, mutta muistuttivat samalla välttämättömästä vahdinpidosta idän suuntaan. Juhlava näky olivat myös lippujen koristamat ahtaat kadut tai tupaten täysi satama, jossa eri maiden värikkäät viirit ja merkinantoliput hulmusivat tuulessa. Tervalta ja puutavaralta tuoksuva, hiilenpölyinen satama vinsseineen ja nostureineen veti koulupoikia ihmeellisesti puoleensa. Siellä näki merimiehiä eksoottisista maista, joista he olivat lukeneet maantiedossa, siellä sai kuunnella haitarin ja banjon soittoa ja päästä hyvällä onnella kokeilemaan kiipeämistä fregatti Coriolanuksen kannelle.

Kaupungin vaihtelevan, ylvään, ympäröivään veteen kuvastuvan siluetin houkuttelemana lensivät muuttolinnut syksyisin ja keväisin loputtomina parvina kaupungin yli.

Viipurille ei mikään muu kaupunki vetänyt vertoja!

Suomen lippu ei liehu enää Torgils Knuutinpojan linnan yllä. Se laskettiin kunniakkaasti maaliskuun 15. päivänä 1940. Esirippu vedettiin kauniin Karjalan ja sen uljaan pääkaupungin eteen.

Mutta Viipurin taru ei ole lopussa. Kerran esirippu vedetään sivuun seuraavaa näytöstä varten. Silloin kuvaukset jatkuvat ja poikkileikkaus ulottuu syvemmälle.